

**MEDIATSIYA INSTITUTINING RIVOJLANISH TARIXI:
QADIMGI DAVRDAN ZAMONAVIY HUQUQIY TIZIMGACHA**

Odilov Murodjon Muxtorjon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

odilovmurodjon52@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada mediatsiya institutining tarixiy taraqqiyoti qadimgi davrlardan zamonaviy huquqiy tizimgacha izchil tahlil etiladi. Qadimgi Gretsiya, Rim, slavyan xalqlari va O'rta asr Fransiyasidagi vositachilik an'analaridan boshlab, AQSh va Yevropa Ittifoqidagi zamonaviy mediatsiya tizimlarigacha bo'lgan rivojlanish bosqichi ko'rib chiqiladi. Mediatsiyaning rivojlanish nazariyalari, Yevropa Parlamenti Direktivi (2008) va Rossiya tajribasi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: mediatsiya, muqobil nizolarni hal etish, mediatsiya shartnomasi, vositachi, yarashish tartiblari, huquq nazariyasi.

Abstract: This article provides a consistent analysis of the historical development of the mediation institution from ancient times to modern legal systems. The study covers mediation traditions in Ancient Greece, Rome, Slavic peoples, and Medieval France, through to contemporary mediation systems in the United States and the European Union. The development theories of mediation, the EU Mediation Directive (2008), and the Russian experience are examined.

Keywords: mediation, alternative dispute resolution, mediation agreement, mediator, conciliation procedures, theory of law.

Аннотация: В настоящей статье последовательно анализируется историческая эволюция института медиации от древних времён до

современных правовых систем. Рассматривается путь от традиций посредничества в Древней Греции, Риме, у славянских народов и в средневековой Франции — до современных систем медиации в США и Европейском союзе. Исследуются теории развития медиации, Директива Европейского парламента (2008) и опыт России.

Ключевые слова: медиация, альтернативное разрешение споров, медиативное соглашение, медиатор, примирительные процедуры, теория права.

Zamonaviy huquqiy tizimlar nizolarni hal etishning turli mexanizmlarini taklif etadi. Ularning ichida mediatsiya — mustaqil, betaraf vositachi ishtirokida nizolarni tinch yo‘l bilan hal etishning muqobil usuli — tobora keng ommalashib bormoqda. Biroq, mediatsiya zamonaviy ixtiro emas: uning ildizlari insoniyat tarixining ilk sahifalaridan boshlanadi. Ushbu maqolaning maqsadi — mediatsiya institutining tarixiy taraqqiyotini qadimgi davrlardan zamonaviy huquqiy tizimgacha izchil tahlil etib, mediatsiyaning huquqning tabiiy va muqarrar rivojlanish mahsuli ekanligini asoslashdir.

Mediatsiyaning ilk ko‘rinishlarini qadimgi Gretsiya, Rim va Sharq madaniyatlarida ko‘rish mumkin. Qadimgi Gretsiyada nizo bo‘lganda “gerontlar” ya’ni oqsoqollar tomonlarning da’volarini tinglab, o‘z qarorini bildirganlar. Agar oqsoqollar o‘rtasida fikr birligi bo‘lmasa, yakuniy qarorni “istor” — uchinchi hakam — chiqargan. Keyinchalik bu jarayonga eysimnet — tomonlarni faol yarashtirishga tayyor bo‘lgan taklif etilgan vositachi — qo‘shilgan.¹

Buyuk Tsitseron shunday degan: insonlar o‘rtasida nizolarni hal etishning faqat ikki yo‘li mavjud — muzokaralar yoki kuch ishlatish; birinchi usul odamlarga xos, ikkinchisi esa hayvonlarga.²

Musulmon an‘analarida ham o‘ziga xos yarashish institutlari mavjud bo‘lgan: tahkim (hakamlik), vasat (vositachilik) va sulh (yarashish). Bu tushunchalar islom huquqida muhim o‘rin tutgan.

O‘rta asr Fransiyasida yarashish tartiblari shunchalik keng tarqalgan ediki, ular nizolarni hal etishning asosiy yo‘li sifatida e‘tirof etilgan. Vositachi sifatida zodagonlar, ruhoniylar va notabllar qatnashgan. Tarixiy hujjatlar shundan dalolat beradiki, mediatsiya hatto zo‘ravonlik jinoyatlariga ham qo‘llanilgan va og‘ir jinoyatlar bo‘yicha ishlarning uchdan bir qismi sulh shartnomasi tuzilishi bilan yakunlangan.³

Slavyan xalqlari ham VI asrdayoq o‘zaro nizolarni hal etishning eng yaxshi yo‘li — sulh ekanligiga amin bo‘lishgan. Nizodagi tomonlarga oqsoqollar — hurmatli, obro‘li kishilar — yordam bergan. Tadqiqotchi E.A.Rubinshteyn ta’kidlaganidek, “nizolarni yarashish tartiblari yordamida hal etish jarayoni slavyanlarning qadimiy «qardoshlik» marosimining manbai bo‘lgan va qon adovati cheklanishining bir usuliga aylangan”.⁴

Yaroslav Dononing “Rus Pravdasi” (1016-yil) sudyalar-mediatorlar institutini rasman mustahkamladi. Qadimgi Novgorodda esa “mirovoy ryad” deb atalgan tartibda tomonlar “yaxshi odamlar” — “ryadchilar” deb nomlangan vositachilarni jalb qilib, o‘zaro imtiyozlar orqali yarashuvga erishganlar.⁵

Nizoni muqobil hal etishning zamonaviy shaklidagi mediatsiya AQShda shakllangan. 1947-yilda mehnat vazirligi qoshida Federal mediatsiya va yarashish

xizmati tashkil etildi. XX asrning 60–70-yillarida 1964-yilgi Fuqarolik huquqlari to‘g‘risidagi Qonun asosida ikkita muhim muassasa tashkil etildi: Mahalliy jamoalar munosabatlari xizmati (Community Relations Service) va Mehnatda teng huquqlilikka rioya etish komissiyasi (Equal Employment Opportunity Commission). Federal hukumat Mahalliy adolat markazlari (Neighborhood Justice Centers) faoliyatini ham moliyalashtirgan.⁶

Zamonaviy huquqiy adabiyotda AQShda mediatsiya rivojlanishining ikkita asosiy nazariyasi mavjud. Birinchisiga ko‘ra, harakatlantiruvchi kuch — adolat inqirozi bo‘lgan: mediatsiya jamiyatning tez, arzon va samarali nizo hal qilishga bo‘lgan ehtiyojiga javob sifatida yuzaga kelgan. Ikkinchi nazariya esa mediatsiyaning fuqarolarga adolatga yaxshiroq kirish imkonini berishini ta’kidlaydi.

1976-yil Paund konferentsiyasi mediatsiyaning keyingi tarqalishi uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. Konferentsiyasi ishtirokchisi Oliy sud sudyasi Berger sud tizimining jiddiy muammolarini ko‘rsatib, norasmiy muqobil yo‘llarni izlashni taklif etdi. Professor Frank Sanderning “ko‘p eshikli sud” (multidoor courthouse) kontsepsiyasi AQSh va boshqa mamlakatlarda nizolarni muqobil hal etish harakatining siyosiy platformasiga aylandi. 90-yillarda mediatsiya keng tarqalib, bugungi kunda barcha sudlarda qo‘llaniladi.⁷

Yevropada mediatsiyaning dastlabki bosqichlariga xos xususiyat — tomonlar, yuristlar va sudyalar tomonidan bu tartibga ishonchsizlik bilan qarash edi. Biroq AQSh tajribasi asosida pilot loyihalar keng qo‘llanila boshlandi. Buyuk Britaniya hukumati 2001-yilda barcha davlat organlarini ishni sudga berishdan avval muqobil nizo hal etishni sinab ko‘rishga majbur etdi.⁸

Yevropa Kengashi ham faol harakat qildi: 1998-yilda oilaviy ishlarda, 1999-yilda jinoiy ishlarda, 2001-yilda iste'molchi va ma'muriy nizolarda mediatsiya bo'yicha tavsiyalar qabul qilindi. 2002-yil 18-sentyabrda fuqarolik ishlardagi mediatsiya bo'yicha (2002)10-sonli tavsiyada birinchi marta "mediatsiya" tushunchasi va uning asosiy tamoyillari — mustaqillik, xolislik, maxfiylik — belgilab qo'yildi. 2004-yilda Mediatorlar uchun Yevropa xulq-atvor kodeksi qabul qilindi.

Yevropa Parlamentining 2008-yil 21-mayda qabul qilgan Mediatsiya Direktivi — Yevropada mediatsiyani tartibga soluvchi asosiy hujjatga aylandi. Direktiv mediatsiyani suddan tashqari nizoni muqobil hal etish usuli sifatida rag'batlantirish maqsadida qabul qilingan. Uning qo'llanish doirasi uch jihat bilan cheklangan: birinchidan, faqat fuqarolik va tijorat ishlari; ikkinchidan, asosan xalqaro nizolar; uchinchidan, mediatorlarning kasbiy malakasi masalasi tartibga solinmagan.⁹

Xorijiy tajriba zamonaviy Rossiyada ham qabul qilindi. 2010-yil 27-iyulda qabul qilingan 193-FZ-sonli Federal qonun mediatsiya tartiblarini qonunchilik darajasida mustahkamladi. Bugun mediatsiya mehnat, oilaviy va boshqa nizolarda keng qo'llanilmoqda. Rossiya adliya vaziri nikohni bekor qilish, bolalarning yashash joyi va mulkni bo'lish masalalarida majburiy mediatsiyani nazarda tutuvchi qonun loyihasini ishlab chiqayotgani e'lon qilindi.¹⁰

O'zbekistonda ham mediatsiyaning huquqiy asoslari shakllantirilgan. 2018-yilda qabul qilingan "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonun mediatsiyani nizolarni muqobil hal etish mexanizmi sifatida belgilab berdi. Ushbu qonun mediatorlarga qo'yiladigan talablar, mediatsiya shartnomasi mazmuni, maxfiylik qoidalari kabi masalalarni tartibga soldi.

Yuqorida bayon etilgan tarixiy tahlil shuni ko'rsatadiki, mediatsiya munosabatlari — har qanday jamiyatda nizolarni hal etishda muqarrar tarzda kelib chiqadigan tabiiy hodisadir. Qadimgi Gretsiya va Rimdan boshlab, O'rta asr Fransiyasi va slavyan davlatlarigacha, hamda zamonaviy AQSh va Yevropa Ittifoqigacha — har bir davr o'zining vositachilik an'analarini shakllantirgan.

Mediatsiyaning asosiy afzalliklari: nizoni tezroq hal etish imkoniyati; sud xarajatlariga nisbatan arzonligi; tomonlarning faol ishtiroki; ixtiyoriylik, maxfiylik va mediatorning xolisligi tamoyillari. Mediatsiya Yevropada hali yangi usul bo'lib qolayotganiga qaramay, bu tartibni ommalashtirishda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishilmoqda. Mediatsiya munosabatlari xorijiy va mahalliy huquq tizimlarida huquqning tarixiy rivojlanishining tabiiy natijasi ekanligi tarixiy tahlil asosida to'liq asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Moore Ch.W. The mediation process. Practical strategies for resolving conflicts, 3rd ed. San Francisco: Jossey-Bass, 2003. 599 p.
2. Gmurzynska E. Mediacja w sprawach cywilnych w amerykanskim systemie prawnym. Warszawa: C.H.Beck, 2007. 424 s.
3. Фастова М.А. Медиация как фактор, влияющий на состояние правовой грамотности и правосознания граждан // Правовая культура. 2012. №2(13). С. 16–21.
4. Рубинштейн Е.А. Нормативное регулирование института прекращения уголовных дел в связи с примирением сторон: дис. ... канд. юрид. наук. Ставрополь, 2004. С. 11.

5. Кашанина Т.В. Происхождение государства и права. М.: Высшая школа, 2004. С. 249.
6. Barrett J.T., Barrett J.P. A history of alternative dispute resolution. San Francisco: Jossey-Bass, 2004. 336 p.
7. Gmurzyńska E. Kierunki rozwoju mediacji sądowej w sprawach cywilnych w USA i w Europie // Europejski przegląd sądowy. 2006. №11. S. 14–22.
8. Mediacje. Teoria i praktyka / pod red. E. Gmurzynska, R. Morek. Warszawa: Wolters Kluwer, 2014. 492 s.
9. Mediation. Principles and Regulation in Comparative Perspective / eds. K.J. Hoyt, F. Steffek. Oxford University Press, 2013. 1348 p.
10. Федеральный закон от 27 июля 2010 г. №193-ФЗ «Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)».
11. О ‘zbekiston Respublikasining «Mediatsiya to ‘g ‘risida»gi Qonuni. 2018-yil 3-iyul, 484-son.
12. Матыцин А.Д. Медиативные правоотношения: история и современность // Вестник ВГУ. Серия: Право. 2023. №4(55). С. 81–86.
13. Максимов В.А., Пиддубривная А.Ю. Зарождение, развитие и перспективы медиации в зарубежных странах // КриминалистЪ. 2025. №2(51). С. 160–166.